

U V O D

Povijesna jezgra Splita, problemi istraživanja, uređenja i korištenja

Dioklecijanova palača u Splitu, divovsko zdanje na prekretnici dviju velikih civilizacija antičke i one srednjeg vijeka, grandiozna scena jedne svjetske povijesne epizode, najznačajnije je graditeljsko djelo koje je ikada podignuto na našem tlu. Raskošna rimska građevina je postala klicom drugog života. Na njenim ruševinama, u njenim prostorima razvio se srednjovjekovni grad kao jedinstveni organizam. Staro i novo se sljubilo u skladnu prostornu cjelinu. Danas je to slika stoljetnog slijeda mijena jedne životne tvorevine koja neiscrpljivo snagom privlači čovjeka. Drevne romaničke kuće u uskim krivudavim ulicama i slikovitim plovakama, kićene gotičke i renesansne palače, crkve i samostanski sklopovi, nekada opremljeni bogatim pokućstvom i umjetninama vrsnih majstora, govore o gospodarskom napretku i kulturnom pulsiranju u prošlosti. Stoga je povijesna jezgra Splita s Dioklecijanovom palačom 1979. upisana u Uneskov registar svjetske kulturne baštine.

Kasnije, iscrpljen ratovima s Turcima i ostao izvan pomorskih veza koje su promijenile svoj tijek, grad je kroz 17. i 18. stoljeće osiromašio i stagnirao. U 19. stoljeću ponovno se oporavio. Pod utjecajem razvoja industrije i prometa buja i raste. U nekadašnje palače plemstva nastanilo se novo stanovništvo doseljeno u grad u potrazi za poslom. Zgrade su pregrađivane i nadograđivane za potrebe brojnog i siromašnog sloja. Tako je došlo do nagle i potpune degradacije njegovih prostornih vrijednosti.

Interes znanosti, vezan prvenstveno za Palaču, javlja se početkom prošlog stoljeća, a sustavna istraživanja i zahvati počeli su u drugoj polovici stoljeća. Vođena su u skladu s tada važećim postavkama konzervatorske teorije. Najvrijedniji spomenici Dioklecijanove palače Mauzolej, Peristil, Vestibul i Jupiterov hram oslobođeni su djelomično od novijih bezvrijednih prigradnja koje su ih zaklanjale i gušile. Izvršena je i njihova obnova.

I nakon prvog svjetskog rata nastavilo se tim smjerom, ali daleko manjim intenzitetom realizacija. Još u okviru prvog Regulacionog plana

Splita izrađenog nakon međunarodnog natječaja 1923. napravljen je bio i detaljni plan starog grada. Po ovoj dokumentaciji se, uz neke kasnije dopune u skladu s novim Građevinskim zakonom iz 1931, radilo u čitavom periodu između dva rata. Poslije razaranja u drugom svjetskom ratu, koja nisu mimoišla ni ovaj dio grada, od oslobođenja pa do danas obavljani su obimni građevinski i konzervatorski zahvati u jezgri, a da nije postojao urbanistički plan koji bi cjelovito sagledao složenu problematiku i usmjerio razvoj. Radilo se na osnovu elaborata užeg opsega. Stoga i zahvate u ovom dugom vremenskom periodu od preko četiri decenije obilježava parcijalnost i određena subjektivnost u pristupu.

Period neposredno poslije prošlog rata doba je intenzivnog obnavljanja i uređenja. Već godine 1946. otkriveno je sjeverno pročelje Dioklecijanove palače rušenjem zgrada koji su ga zaklanjali. Istovremeno se počelo s čišćenjem zatrpanih podrumskih prostorija, 1950. preuređena je velika Papalićeva palača, 1952. djelomično je restaurirana okolica Srebrenih vrata, a 1953—57. Vestibul. Godine 1957—58. srušene su prizemne zgrade uz istočni zid Palače, 1959—60. izvedena je rekonstrukcija Peristila, do 1962. istražene su antičke terme, a 1964—65. obnovljene tri arkade kriptoportika. To su samo najznačajniji radovi. Pored toga iseljen je dio stanovnika i adaptiraju se pojedine građevine. Međutim u pojedine zahvate se ulazilo a da nisu bila osigurana sredstva za njihov potpuni dovršetak. Rušene su zgrade, vršena arheološka iskapanja i istraživanja, a onda se iza toga nije pristupalo cjelovitoj konzervaciji i prezentaciji nalaza. Gradilišta su ostavljena napola dovršena pa su se ubrzo pretvorila u smetlišta.

Današnje stanje karakterizira opći zastoj i nered. Zgrade propadaju i urušavaju se. Posebno je teška situacija u južnoj polovici Palače. Da bi se moglo pristupiti obnovi podrumskih prostorija porušene su kuće iznad njih, a uklonjene su i neke zgrade na mjestu kriptoportika. Tu se ostalo na pola puta i prostor se nije uredio. Sada su svuda uokolo ruševine, gomile kamenja, neprohodne ulice, rupetine koje zjape pune smeća i otpadaka, otvorene kanalizacijske cijevi. To je slika strave koja podsjeća na neku veliku kataklizmu što se iznenada sručila na grad. Takve tužne prilike se godinama ne mijenjaju. Gotovo se ništa ne poduzima. Ako se doda da su iskrivljeni zidovi mnogih kuća u povijesnoj jezgri poduprte drvenim gredama kako ne bi pale, da su krovovi i zidovi Palače načičkani šumom televizijskih antena, onda se sve pretvara u mračno svjedočanstvo naše krajnje nebrige i nekulture.

Ni upotreba jezgre nije u skladu s njenim značajem i bogatom prošlošću. Zelena površina koja je poslije rata bila uređena uz istočni zid Dioklecijanove palače asfaltirana je i na njoj natrpani brojni štandovi gdje se nude kičasti suveniri. Najvulgarnije profiterstvo je razorilo dostojanstvo življenja. Čitav prostor povijesne jezgre je formalno pješačka zona, gdje bi se čovjek trebao u miru rekreirati, zadovoljavati svoje kulturne i civilizacijske potrebe. Međutim njenim ulicama, posebno Marmontovom, Sinjskih žrtava i Zagrebačkom jure automobili, a vozila opskrbe nekontrolirano ulaze u svaki kutak i u svako vrijeme. Prostori

sjeverno od Palače i čitav dio prema Kazalištu pretvoreni su u parkirališta prekrkana vozilima u kojima nema mjesta za pješake. Nažalost nitko te huligane i ne pokušava spriječiti u njihovom divljanju. Umjesto smirenosti i opuštanja, svuda buka, smrad ispušnih plinova, zakrčeni kolnici i pločnici. I ono malo zelenila bezobzirno je pregaženo i uništeno.

Stari grad je i socijalno degradiran. Tu je danas leglo šverca, prostitucije, droge i svakog drugog poroka. Njegovo stanovništvo živi u bijednim uvjetima, u prostorima koji ponekad više sliče na brloge zvijeri nego na ljudske stanove. To su rupe bez dovoljno svjetla, komunalnih uređaja i minimuma higijenskih uvjeta.

Posljednjih godina obnovljene su neke zgrade što je unaprijedilo stanje, ali pri tome nisu uvijek postojali čvrsti kriteriji. Početkom 1987. završeno je preuređenje hotela »Slavija« nakon skoro dvogodišnjih radova. U isto vrijeme pristupilo se dogovorima oko uređenja trošne zgrade na Titovoj obali 25 prislonjenoj uz južno pročelje Dioklecijanove palače, najstarijoj sačuvanoj u tom nizu. Razgovori o njenoj budućoj namjeni, na ovoj priloženoj lokaciji, pokazali su svu uskogrudnost njezinah dotadašnjih korisnika i nemoć društvenih činilaca da se izbore za optimalno rješenje. Svod Jupiterovog hrama je propuštao kišu što je oštećivalo kasetirani strop. Radi nedostataka sredstava na njega je »privremeno« postavljen dvostrešni krov od salonita koji djeluje vrlo nezgrapno naročito s prednje strane. Zgrada Splitskih toplica, jedno od najznačajnijih djela secesije u gradu, djelo arhitekta K. Tončića, temeljito je rekonstruirana. Nažalost program i koncepcija zahvata su proizašli iz naših skučenih prilika, a radovi su se rastezgli preko svake mjere.

Obojena su i pročelja zgrada na Titovoj obali. Neke su drvene razupore koje osiguravaju na više mjesta iskrivljene zgrade, zbog vremena dotrajale i pale. Nakon dužih priprema izvedena je samo privremena sanacija, dok će se na konačna rješenja morati još dugo čekati. Bilo je pokušaja sređivanja prodajnih prostora na tržnici. Uklonjeni su prodajni stolovi koji su bili unutar Dioklecijanove palače između Srebrenih vrata i Peristila. Naručeno je rješenje za oblikovanje novih štandova, ali je sve ostalo bez većih rezultata. Poseban problem predstavljaju građevinari koji se prilikom izvođenja radova vrlo nedisciplinirano ponašaju. Osim što se radovi dugo rastežu, građevinski šut se mjesecima ostavlja na mjestima gdje se okupljaju turisti, posebno kod Zlatnih vrata, što još više pogoršava ionako zapušteno stanje. Jedan od ozbiljnijih problema starog grada je veliki broj skladišta u prizemljima zgrada. Već dugo se to pokušava riješiti tako da se u tim prostorima uredi butici, ugostiteljske radnje i drugi primjereniji sadržaji.

Preuređuju se i interijeri pojedinih lokala. Tako su »Fotomuzikalije« i apoteka na Narodnom trgu dobili novi izgled. Ne ulazeći u estetsku vrijednost tih rješenja, može se ipak konstatirati da oni i mnogi drugi nisu usklađeni s ambijentom. Upotrebljavaju se nova građiva kao aluminij i plastične mase koji odudaraju od svega uokolo. Projektanti ne poznaju dovoljno sredinu u kojoj interveniraju niti joj žele podrediti svoje kreacije. Novi pomodni oblici polako ali sigurno mjenjaju autentični duh.

Budući je povijesna jezgra uvrštena u svjetsku baštinu, znači da su u njoj tijekom stoljeća ostvarene vrhunske prostorne i ambijentalne vrijednosti, da se tu nalaze građevine visokog likovnog i kreativnog dometa. Iz toga zaključujemo da se takva urbanistička cjelina mora u što većoj mjeri očuvati. Današnje intervencije treba svesti samo na najneopходnije uklanjanje dogradnja koje su degradirale milje te na sanaciju i poboljšavanje uvjeta života. Zahtijeva se velika disciplina i osjećaj pri svakom zahvatu na rekonstrukciji i revitalizaciji. Posebno je važno striktno poštivati tradicionalne građevne materijale i pažljivo usklađivanje novih sa starim oblicima u gabaritima, mjerilu, karakteru i duhu postojećeg, a i u očuvanju građevinskih pravaca.

Nakon više godina rada, konačno je početkom 1989. završen Provedbeni urbanistički plan povijesne jezgre. Predloženi su dosta radikalni zahvati, posebno u pogledu rušenja postojećih i izgradnje novih građevina. Elaborat je dočekan s velikom pažnjom, naročito u stručnim krugovima. Međutim njegove postavke su doživjele ozbiljne kritike, što se moglo očekivati s obzirom na važnost prostora koji obrađuje. Nedavno se pristupilo i izradi novog Generalnog urbanističkog plana Splita u kojem bi trebalo detaljno proučiti ulogu povijesne jezgre u ukupnom gradskom organizmu. To se posebno odnosi za njegove funkcije, konfaktnu zonu i prometno povezivanje.

U sadašnjoj fazi intenzitet rekonstrukcije povijesne jezgre ne zadovoljava. Među rijetkim radovima treba spomenuti obnovu zida bastiona Priuli kod Kazališta čiju su strukturu rastresle žile drveća, obnovu romaničke zgrade na uglu Ulice ilegalaca i Šibenskih žrtava zapadno od Narodnog trga te uređenje prostora pred novogradnjom na Cankarevoj poljani. Pažnje su vrijedne prethodne radnje za novu rasvjetu užeg središta koje su organizirali Skupština općine Split, Turistički savez općine, RO »Elektrodalmacija« i SIZ komunalnih djelatnosti. Programom je obuhvaćena javna rasvjeta prometnih površina te stalna i prigodna iluminacijska rasvjeta spomenika kulture.

Urbano i graditeljsko nasljeđe Splita svojim estetskim i ambijentalnim odlikama tvori izuzetne prostorne sredine koje bitno utječu na kvalitet življenja. Kao dio općih kulturnih dobara čitavog čovječanstva njihovo je očuvanje i uređenje djelatnost od najšireg društvenog interesa. Tri su osnovna subjekta u procesu određivanja ciljeva stvaranju politike, odlučivanju i realizaciji. To su stručne službe, prvenstveno iz domene urbanizma i zaštite spomenika, upravne službe u okviru društveno-političkih zajednica i javnost tj. radni ljudi i građani. Javnost mora biti aktivan sudionik u svim fazama djelovanja. Da bi tu funkciju mogla izvršavati nužno je da bude educirana i informirana.

Koliko je to značajno najbolje svjedoče brojni međunarodni dokumenti nastali u okviru Organizacije ujedinjenih nacija direktno ili Uneskoa, a ratificirani od naše vlade. Tako »Preporuka o zaštiti spomenika kulture ugroženih izvođenjem javnih i privatnih radova« usvojena u Parizu 1968. godine apelira na zemlje članice svjetske organizacije da potiču i razvijaju u svojim građana interes za kulturnu baštinu kako bi

se osiguralo spašavanje spomenika. U splitskoj »Deklaraciji evropskog simpozija povijesnih gradova« iz 1971. posebno je naglašena potreba da lokalne vlasti stalno organiziraju javne rasprave s društvenim i stručnim organizacijama. Najvažniji takav dokument je »Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine« usvojena u Parizu 1972. koja naglašava obavezu svih država da obrazovnim i informativnim programima stimuliraju među svojim narodima poštovanje nasljeđa. U »Preporuci o zaštiti na nacionalnom planu kulturnog i prirodnog nasljeđa« koja je usvojena na Generalnoj konferenciji OUN za prosvjetu, znanost i kulturu u Parizu 1972. stoji:

»Mjesno stanovništvo treba da bude neposredno uključeno u poduzimanje mjera za zaštitu i očuvanje, i treba mu se obraćati u cilju dobijanja sugestija i pomoći, naročito u pogledu poštovanja kulturnog i prirodnog nasljeđa i nadzora nad njim.«

Ili dalje:

»Treba stalno obavještavati javnost o tome što se radi i što treba raditi u pogledu zaštite kulturnog i prirodnog nasljeđa i ulijevati joj osjećaj poštovanja prema vrijednostima koje ono sadrži. U tom cilju treba se koristiti, prema potrebi, svim sredstvima informiranja.«

I »Preporuka o zaštiti povijesnih i tradicionalnih cjelina i njihovoj ulozi u suvremenom svijetu«, koju je donijela Generalna konferencija Uneska na XIX zasjedanju u Nairobiju 1976, sadrži slične postavke.

Nažalost u našoj sredini malo se to uvažava i provodi u život. Problemi vezani za graditeljsko nasljeđe u pravilu se rješavaju u uskim i zatvorenim krugovima uz gotovo nikakav utjecaj javnosti. I kada se traže obavještenja sa službenog mjesta, najčešće se ostaje bez odgovora. Poneka vijest o zahvatima u povijesnoj jezgri Splitsa objavljena u novinama ne pruža pravovremenu ni potpunu informaciju. Novinari koji na tome rade ne poznaju dovoljno pitanje. Razlog je što su u svom poslu prisiljeni svaštarići. Rijetki su specijalizirani za određena područja. Stoga javnost saznaje za neki zahvat kada je on već u realizaciji pa eventualna reagiranja u zakašnjenju nemaju nikakvog učinka. U splitskoj jezgri ima za to dosta primjera. Podsjetimo se samo da se o hramu sv. Save raspravljalo više kao vjerskom nego kao urbanističkom i konzervatorskom problemu. Malo je tko imao prilike vidjeti kakva su sve rješenja nuđena za dovršetak crkve.

Nedavni radovi na djelomičnoj obnovi crkve sv. Frane na obali možda bi mogli imati zamjerke u koncepciji. Međutim nikada nisu u javnosti izneseni projekti, nisu dana bilo kakva obavještenja niti prikupljena mišljenja. To se smatra suvišnim. O radovima na kompleksu Muzeja grada Splitsa napisano je samo nešto uopćeno u tisku. Što se tamo zapravo događa saznat će se tek iz izvještaja koji će se pripremiti kada bude sve završeno. Ili da se spomene samo još jedan, ali zato možda najdrastičniji slučaj, a to je nova robna kuća na Obrovu. Ogromno zdanje na tri kata planirano je duž istočne strane Marmontove ulice. Izrada

projektne dokumentacije je bila naručena bez javnog natječaja, što je s obzirom na značaj objekta i mjesta gdje bi se trebao graditi, svakako trebalo učiniti. Politika svršenog čina uhvatila je maha.

Educiranje podrazumijeva stalno podizanje nivoa znanja kod građana o prošlosti i spomenicima kulture. To znači pripremanje radnih ljudi za uključivanje u odlučivanje. To pravo im je sada otuđeno, jer je svedeno na puku formu. Nadležne stručne i upravne službe malo čine u tom smislu, jer im ne odgovara uplitanje »sa strane«. Ako se ipak po zakonu mora organizirati neki javni uvid i rasprava, onda se to čini nepodobnim načinom. Karakteristični su primjeri izlaganja na uvid elaborata za izgradnju samostana na Dobrome ili PUP-a povijesne jezgre. Dokumentacija je tako odabrana, da su u njoj bili samo tehnički elementi što za javnost nije razumljivo ni bitno. Nije bilo crteža pročelja, perspektivnih prikaza, a kamoli maketa koje bi građanima trebale zorno pokazati buduća ambijentalna rješenja i prostorne odnose. To sve dovodi do kasne ili pogrešne reakcije javnosti kada su već utrošena sredstva u elaborate, buldožeri ruše stara zdanja ili se kopaju temelji novogradnja. Treba se samo sjetiti zbrkanih i žučnih diskusija oko rušenja kuće Salvi na Cankarevoj poljani i gradnji bezlične i prevelike zgrade na tom mjestu, bojenja pročelja kuća na Narodnom trgu ili asfaltiranja prostora kod Zlatnih vrata.

S obzirom na sve što je navedeno o današnjem stanju povijesne jezgre Splita i činjenicu postojanja divergentnosti o njenoj budućoj funkciji i izgledu, Društvo prijatelja kulturne baštine pokušalo je u ovom zborniku okupiti sve one institucije i pojedince, znanstvenike, stručnjake, kulturne i javne radnike koji bi mogli doprinijeti svestranijem sagledavanju. Na žalost u tome se nije potpuno uspjelo. U prvom planu su iznesena šira teoretska i estetska razmatranja. Zatim su prikazana neka novija istraživanja. Namjera je da se s njima upozna javnost te da se dobiju nove činjenice za precizniju valorizaciju. Naznačeni su pojedini problemi, radovi na obnovi i njihova ocjena te perspektivna politika. Iz cjeline je izostao jedan važan segment. To je način gospodarenja i iskorištavanja jezgre. Sadašnje stanje ne zadovoljava. Postoje oprečni stavovi o perspektivnim rješenjima organizacije u kojima razni subjekti zastupaju svoje uže interese. Modaliteti su od zadržavanja postojećeg stanja uz eventualnu personalnu popunu do ekstrema koji zagovara izuzimanje fonda i stvaranje posebnog tijela za upravljanje.

Na kraju se može konstatirati da prilozi koji slijede daju određenu sliku stanja i aktualnu problematiku povijesne jezgre Splita. Očigledno da bi trebalo još mnogo toga dodati kako bi bila potpuna. Ipak bit ćemo zadovoljni ako i ovaj pokušaj urodi nekim plodom.

Stanko Piplović